

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Alseda kyrka

*Alseda socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2004:24

Helene Stalin

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Alseda kyrka

*Alseda socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Helene Stalin. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

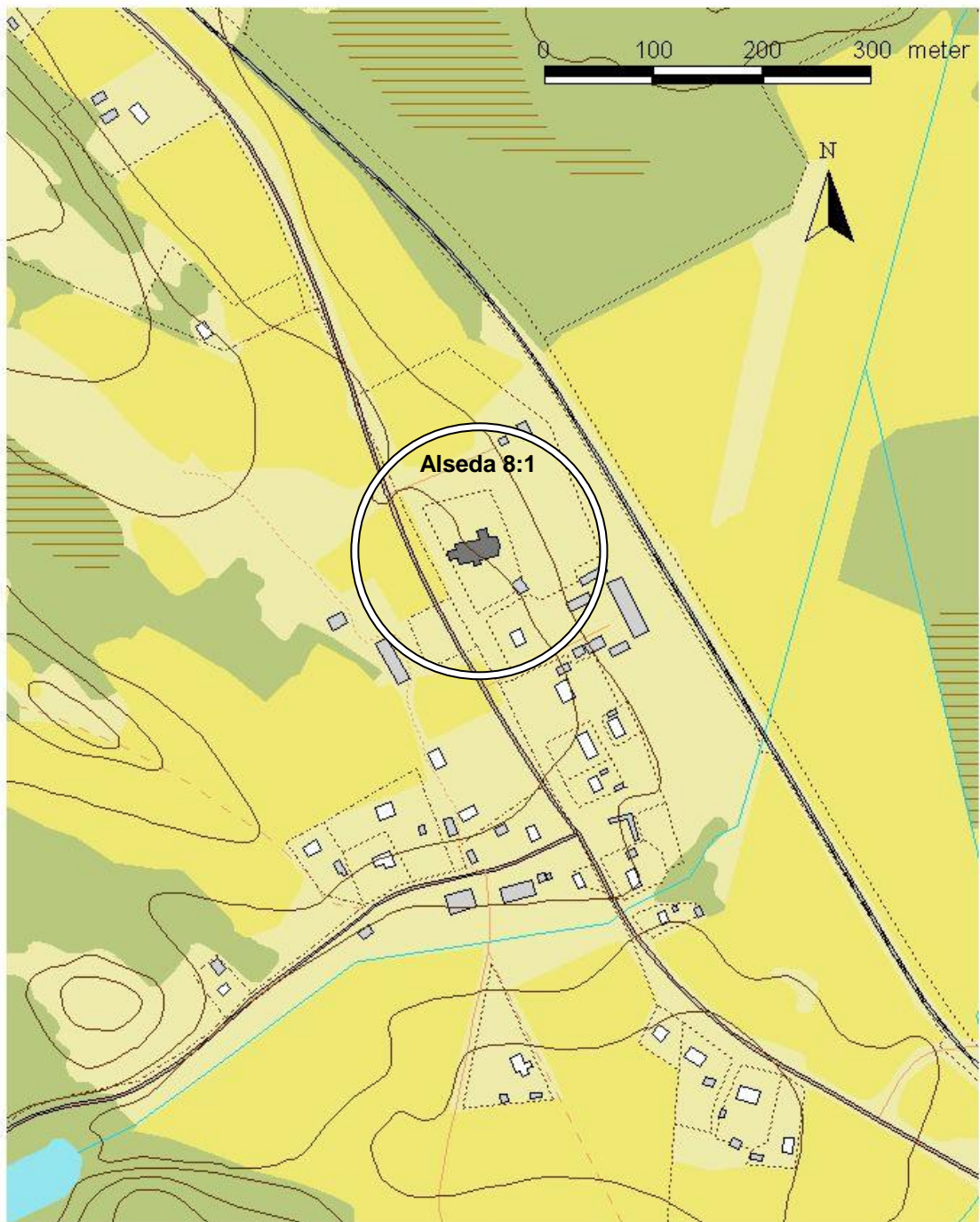
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2004

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning	5
Bakgrund och omfattning	5
Karaktäriseringens syfte	5
Upplägg och rapport	5
Kulturhistorisk bedömning	5
Sammanfattande beskrivning	6
Byggnadshistorik	6
Beskrivning och historik	8
Socknen	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkobyggnaden	8
<i>Kyrkans exteriör</i>	9
<i>Kyrkans interiör</i>	9
<i>Kyrkans måleri</i>	10
<i>Kyrkans övriga inventarier</i>	10
Tiondeladan	10
Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning	11
Sammanfattning	12
Referenser	13
Tryckta källor	13
Otryckta källor	13

Bilagor

Bilaga 1 Fotografier

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan 2004.

Inledning

Uppdraget att göra en karaktärisering av Alseda kyrka är föranlett av att Alseda kyrkliga samfällighet, som ingående i Växjö stift skall tillse att det upprättas en vård- och underhållsplan för respektive kyrka. Arbetet med karaktäriseringen av Alseda kyrka har främst bestått i att göra en historisk, arkitektonisk och konstvetenskaplig beskrivning av kyrkan fram till idag. Denna beskrivning skall sedan ligga till grund för vård- och underhållsplanen som upprättas. Arbete med karaktäriseringen påbörjades under vecka 35 och kunde slutföras 44 2004.

Bakgrund och omfattning

Karaktäriseringen av Alseda kyrka har genomförts på uppdrag av b s v arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo. Länsmuseet har i sammanhanget fungerat som en underleverantör. Medel för att upprätta vård- och underhållsplaner kommer från den kyrkoantikvariska ersättningen.

Kyrkor som är anlagda före 1939 eller omfattas av Kulturminneslagen är aktuella för vård- och underhållsplaner. Ytterligare villkor som skall infrias är att kyrkobyggnaden ännu är i bruk.

Rapporten omfattar en genomgång av kyrkobyggnadens historik, beskrivning av exteriör och interiör samt en redogörelse för kyrkans kulturhistoriska värde. Byggnadsantikvarie Helene Stalin vid Jönköpings läns museum har varit rapportansvarig.

Karaktäriseringens syfte

Karaktäriseringens syfte har varit att genom historiskt material samt en beskrivning av såväl befintlig arkitektur som konstnärlig utsmyckning kunna lyfta fram det kulturhistoriska arv som byggnaden bär på och därmed också synliggöra särskilda kvaliteter som Alseda kyrka har. Meningen är att resultaten av karaktäriseringen skall kunna användas som underlag för vård- och underhållsplanen och därigenom i förlängningen som instrument för att kontinuerligt ha med de antikvariska aspekterna vid framtida åtgärder gällande underhåll och eventuella förändringar. Resultaten skall också kunna ingå i länsstyrelsens underlagsmaterial vid beslut i ärenden som rör nämnda kyrkobyggnad.

Uppläggning och rapport

Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivsökningsdel, De aktuella arkiv som har gått igenom har främst varit länsstyrelsens arkiv över ärenden, med kopior från ATA:s arkiv i Stockholm. Vidare har arkiv och klipparkiv på Jönköpings läns museum använts. I rapporten har hembygds litteratur som anknyter till kyrkan också använts. Arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och omfattar inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria.

Rapporten är upplagd med en inledande kort sammanfattning och en historik med händelser listade i kronologisk följd. Därefter följer en beskrivning av kyrkomiljön och historiken i löpande text, följt av en beskrivning av kyrkans nuvarande utseende. Avslutningsvis finnes en kulturhistorisk värdering och bedömning.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen har gjorts med representanter från Växjö stift, Jönköpings läns museum och församlingen. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Vid bedömning skall hänsyn tas till varje enskild kyrkas värden men även till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och i övriga landet. Den kulturhistoriska värderingen och bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karaktäriseringen fattas sedan beslut om vilka åtgärder som är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning.

Denna rapport skall finnas tillgänglig på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt hos Alseda kyrkliga samfällighet.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Alseda 8:1
Församling: Alseda
Socken: Alseda
Kommun: Vetlanda
Kontrakt: Östra Njudung
Samfällighet/Pastorat: Alseda kyrkliga samfällighet
Stift: Växjö
Län: Jönköping

Alseda socken ligger i Vetlanda kommun i Jönköpings läns östra del, knappa fem kilometer från länsgränsen mot Kalmar län. Byggnationen av Alseda nya kyrka påbörjades 1774. Arbetet pågick under flera år och kyrkan kunde invigas först 1788. Dessförinnan hade man i Alseda firat gudstjänster i en stenkyrka från 1100-talet. Sannolikt är den idag intilliggande sommarkyrkan uppförd som tiondelada under samma period som den gamla kyrkan. I äldre material finns det spekulationer om att Alseda haft åtminstone två tidigare kyrkor. Alseda kyrka uppfördes under ledning av byggmästare J Ahlström. Huruvida dess placering är densamma som för den gamla kyrkan framgår inte, dock finns det nedtecknade muntliga berättelser om att den nya kyrkan byggdes utanpå den gamla.

Alseda kyrka står på en murad grund av huggen sten. Väggarna har murats av natursten som därefter putsats och vitkalkats. Samliga tak är klädda med bandtäckt kopparplåt. Kyrkan är i likhet med flera andra kyrkor präglade av olika tidsepokers stilmässiga ideal. Dess exteriör uppvisar ett bra exempel på en kyrka i sengustaviansk stil medan kyrkorummet förutom de gustavianska dragen uppvisar flera nyklassicistiska element. Kännetecknande för Alseda kyrka är dess förhållandevis stora sidobyggnader i form av sakristia och ett vindfång vid den södra ingången. Kyrkobyggnaden domineras av västtornet som genom kyrkans placering också är det som tydligast syns från färdvägen. Tornet har en horisontell tudelning. Tornhuven välvd och kröns av ett kors.

Alsedas kyrkotomt omfattar förutom kyrkobyggnaden även en tiondelada från 1100-talet som nu används som sommarkyrka, samt en ekonomibyggnad från 1950-talet för kyrkogårdens skötsel. Kyrkotomten omges på samtliga sidor av en bogårdsmur i form av en kallmurad stengärdesgård, vilken tillsammans med kyrkotomtens inre höjdskillnader och murarbeten samt planteringar skapar en utvändig kyrkomiljö med många fina rumsbildningar.

Byggnadshistorik

1100-talet Nybyggnad. Äldre arkivuppgifter berättar om att Alseda under 1100-talet fick en stenkyrka. (Olsson, H. 1988)

1100-talet Nybyggnad. Tiondeladan intill Alseda kyrka saknar exakt datering, dock anses i äldre arkivuppgifter att byggnaden bör ha uppförts under 1100-talet. (Olsson, H. 1988)

-
- 1443 Specifika inventarier. Alseda tillförs en kyrkklocka med ett skriftband på latin. Översatt till svenska står här: ”Herrens år 1443 fullbordades detta kärl genom herr Katillus. Kristi frid vare med dig”. (Olsson, H. 1988)
- 1700-tal Specifika inventarier – altartavla. Alseda gamla kyrkas altartavla förställande Kristus på korset. Tavlan målades av Berggren, en målare och bildhuggare från Målilla socken. Tillhörande ram har tillverkats av snickaren E. Lundgren i Talläng, Alseda socken. (Olsson, H. 1988)
- 1740-tal Alseda kyrka skänks ett huvudbanér för släkterna Gyllenpamp och Mörner af Tuna. Huvudbanéret är idag placerat på långhusets norra sida. (Olsson, H. 1988)
- 1774 Nybyggnad. Arbetet med att bygga Alseda nya kyrka påbörjas. I praktiken handlade det om att placera grundstenen. Det skulle sedan dröja fram till 1788 innan befintlig kyrka kunde invigas. (Olsson, H. 1988)
- 1788 Arkitekturbunden utsmyckning. Alseda kyrka tillförs genom en gåva av prosten Jonas Ekelund och bergshauptman Anders Albrekt Lundström predikstol med baldakin och duva. Arbetet gjordes av bildhuggare Eric Lundgren i Talläng och utsmyckningen målades och förgylldes sedan av Hasselqvist. (Olsson, H. 1988)
- 1788 Invigning av Alseda kyrka. Invigningen förrättades av biskop Olof Wallquist. (Olsson, H. 1988)
- 1841 Specifika inventarier. Alseda får en av de äldre klockorna omgjuten i Jönköping av gjutaren M.A. Rönnholm. (Olsson, H. 1988)
- 1845 Arkitekturbunden utsmyckning. Alseda kyrka tillförs en altarmålning föreställande Kristus som korsbäraren. Målningen utfördes av konstnären Sven Gustaf Lindblom.
- 1870 Vindfånget vid den södra ingången uppfördes. (Cinthio, E. 1993)
- 1881 Specifika inventarier. Alseda kyrka får en ny kyrkklocka gjuten av C.A. Nordling i Jönköping. (Olsson, H. 1988)
- 1907 Taket täcktes med svartplåt. Tidigare hade det sannolikt varit belagt med spån. (Cinthio, E. 1993)
- 1947 Dopfont av marmor, placerad vid norra långhusväggen. (Olsson, H. 1988)
- 1954 En bonad av konstnären Alf Munthe hängs upp på långhusets södra sida. I praktiken i den nisch som antyder den traditionella placeringen av en ingång i norr. (Olsson, H. 1988 och Cinthio, E. 1993)
- 1966 Dekorationsmålningen på väggar och tak kopieras och nymålas. (Cinthio, E. 1993)
- 1969 Utvändig omputsning av hela kyrkan. Samtidigt avlägsnas puts på tiondeladan/sommar-kyrkan. (muntlig uppgift)
- 1981 Fast inredning - orgel. Alseda kyrka får en ny orgel med 26 stämmor tillverkad av Nils Olof Berg i Nye. (Olsson, H. 1988)
- 1983 Svartplåten byts ut mot en taktäckning i form av bandtäckt kopparplåt. (Cinthio, E. 1993)

1994 Omfattande interiör restaurering och ombyggnad av Alseda kyrka. Åtgärdsprogrammet omfattad bland annat läktarunderbyggnaden. Dopfont flyttad till koret. (Hederström, C. 1993)

Beskrivning och historik

Socknen

Alseda socken utgör ett område som tidigt var bebott. Att socknen tidigt befolkades visar bland annat flera förhistoriska anläggningar. Här bör särskilt framhållas byarna Repperda, Slättåkra och Appelhester. Till ytan är Alseda socken Vetlanda kommuns största. Den ligger i kommunens nordöstra hörn och endast ett par kilometer norr om socken går gränsen till Eksjö kommun. Alseda och Holsbybrunn är sockens större orter. Genom socknen går färdvägen mellan Vetlanda och Målilla. Socknen kännetecknas av ett omväxlande jordbrukslandskap, vilket i jämförelse med flera av länets andra socknar upplevs som ett till stora delar öppet landskap. I socknen finns även tre gruvor; Kleva nickelgruva, Sunnerskogs koppargruva och Ädelfors guldgruva.

Bebyggelsen i socknen domineras i huvudsak av jordbrukets byggnader men en stor del av byggnadsbeståndet utgörs numera också av egna hem och viktigt att också lyfta fram är byggnaderna som är knutna till industrin. Exempel på denna typ av bebyggelse finns i Holsbybrunn.

Kyrkomiljön

Alseda kyrka ligger placerad i öst-västlig riktning med koret i öster. Västtornet och vapenhuset ligger ut mot färdvägen mellan Vetlanda och Målilla. Tidigare passerade trafiken alldeles in på kyrkan men sedan vägen fick en ny sträckning har trafiken flyttats ytterligare en bit väster om kyrkan. Den tidigare landsvägen har återanvänts till parkering och utanför vapenhusets ingång har man iordningställt en rastplats. Platsen ligger utanför kyrkotomten men ansluter genom sin placering och cirkelform till kyrkan. Borden av kvaderhuggna stenblock kommer från den numera rivna skolbyggnaden, vilken stod ett stenkast från kyrkobyggnaden.

Den egentliga kyrkotomten omfattar kyrkobyggnad, sommarkyrka och ekonomibygnad för verktyg och maskiner till kyrkogården. Hela kyrkotomten inramas av en bogårdsmur i form av en kallmurad stengärdesgård. Kännetecknande är att det finns flera ingångar till kyrkotomten, vilka också tydligt har poängterats genom grindstolpar och därpå kopparklädda huvar. På flera ställen av kyrkotomten har man använt huggen sten för terrasseringar och därigenom löst höjdskillnader samtidigt som åtgärderna har resulterat i rumsliga avgränsningar.

Vidare har rumbildande inslag också skapats med hjälp av låga häckar mellan gravvårdarnas rader. I delar av kyrkogården har man under de senaste åren valt att avlägsna häckarna. För att fylla det tomrum som har uppkommit diskuteras en möjlig plantering av låga träd eller liknande. Förutom huggen sten, terrasseringar och häckar har man under även använt sig av städsegröna växter för att åstadkomma en rumsinledning.

Vidare finns på Alseda kyrkotomt flera gångar, som lagts så att de bildar axlar med utgångspunkt från kyrkan. Från absiden går löper en sådan axel via en trappa och ner genom kyrkogårdens olika delar. I fonden möter den tvärgående järnvägen och bortom den en kohage och skog. Idag är det axiala dock inte lika självklart då man där gången korsar en annan gång har anlagt en rund plantering med städsegröna växter som numera har antagit en ansevärd höjd.

Värt att lyfta fram är att kyrkotomten också inbegriper en runsten som församlingsborna fann på kyrkotomten 1690. Stenen låg då under klockstapeln och beträddes var gång det skulle ringas i kyrkklockorna. Efter drygt 200 år kom stenen att återfinnas i samband med en gravöppning. Nuvarande

placering invid tiondeboden fick runstenen först sedan Alseda hembygdsförening ombesörjt en resning av stenen. Stenen bör kunna utgöra ett av de första minnesmärkena av Alseda kyrkogård.

Kyrkobyggnaden

Alseda kyrka representerar en kyrka som i likhet med många andra är ett resultat av ideal som funnits under flera olika tidsepoker. Kyrkans exteriör är utformad i enlighet med den gustavianska epoken ideal. Detta visar sig bland annat i den välvda tornhuven, vilken utgör en form som lika gärna kunde återfinnas i den gustavianska tidens bruksföremål. Den inre miljön uppvisar förutom de gustavianska stilelementen också en nyklassicistisk interiör.

Utöver den välvda tornhuven finns även bågformer i dörrarnas portar som uppvisar den gustavianska epokens ideal. Märk särskilt vapenhusets portar. På den södra sidan har bågformen istället placerats som ett lunettfönster över porten. Flertalet fönster i kyrkobyggnaden är rundbågiga men det finns ytterligare tre typer, det cirkulära i tornet, fönster med segmentbåge och rektangulära fönster.

Alseda kyrka är i jämförelse med flera andra samtida kyrkor stor till sin volym. Detta medför att fasadens vitkalkade mur i det närmaste tycks obrutna. Kyrkobyggnaden vilar på en grund av kvaderhuggen sten. Ovan grunden följer massiva murar uppförda i natursten som sedan putsats och kalkavfärgats. Takfallen liksom tornhuven är klädda med bandtäckt kopparplåt som har ärgats mörk, de nyligen omlagda partierna undantagna. Som kontrast till de mörka taken kröns kyrkans södra ingång av ett kors på en klotformad bas och tornet har upptill en lanternin och över den en välvd tornhuv med ett kors. I båda fallen är utsmyckningarna målade i guldfärg.

Kyrkans exteriör

Alseda kyrka är en salkyrka med absidkor. Sakristian är placerad nära koret på vapenhusets norra vägg och vapenhuset integrerat i västtornet. Ett utmärkande drag för byggnaden är långhusets centralt placerade, södra entré, vilken genom vindfånget representerar en egen byggnadskropp.

Kyrkans fasad kännetecknas vilket tidigare nämnts av sina vitkalkade murar och det numera mörkt ärgade koppartaket. Under sommaren och hösten 2004 gjordes plåtarbeten på taket, vilket medförde att takets nyligen omlagda delar ännu inte har ärgat. Kyrkobyggnadens arkitektur är enkel och gör sig framförallt uppmärksam genom sin storlek. Byggnadens volym gör att Alseda kyrka skiljer sig från flera andra liknande landsortskyrkor. Grunden av kvaderhuggen murad sten är låg i jämförelse med de sammanhållna murytorna. Effekten av detta blir att kyrkans fasad utgörs av den vitkalkade muren och över den möter det kopparklädda taket.

I likhet med flera andra kyrkor har kyrkobyggnadens arkitektur också präglat utformningen av kyrkogården, så även i detta fall. Alseda kyrkas storlek har sannolikt bidragit till den myckna och relativt storskaliga användningen av kvaderhuggen sten på kyrkotomten. Ett exempel på detta finns i form av grindstolpar till vänster om vapenhuset. Stolparna är omfångsrika och krönta av valmade huvar av kopparplåt. Vid en första anblick kan de tyckas främmande men de harmonierar med kyrkobyggnaden.

Kyrkans interiör

Kyrkorummet har en väl tilltagen volym och utgör ett tydligt exempel på en salkyrka. Eftersom absidkoret interiört går i liv med långhusets bredd förstärks effekten av rymd i kyrkorummet. Vidare inverkar den förhållandevis enkla inredningen. Kännetecknande för kyrkan är att dess murar på insidan smyckas av dekorativt måleri som binder samman murarna med innertakets tunnvalv. Motiven på murarna är hämtade från de antika, arkitektoniska elementen. Där återfinns den doriska kolonnordningen och mellan dess kolonner enkla linjer för att ge ögat intryck av speglar. Fälten däri har en ljus marmorering, vilken för övrigt går igen i kyrkbänkarnas dörrar. Effekten av väggarnas utsmyckning blir att det i långhusets stora volym ändå bildas ett intimt kyrkorum. Det nyklassicistiska i kyrkorummet har främst fått prägla de fasta snickerierna, såsom läktarbröstet, predikstolen och altarmottningen. Som kontrast till murarnas och de fasta snickeriernas klassiska formspråk uppvisar innertakets brädklädda tunnvalv ett måleri som delvis fångar upp väggfältens rumsliga indelning men som i huvudsak har smyckats med former som snarare liknar voluter än något av antikens arkitektoniska element.

Färgsättningen av kyrkorummet domineras av en genomgående ljus kolorit. Den fasta inredningen är målad i en ljusgrå kulör där detaljerna har markerats med guldfärg. Det brädklädda golvet är ljust laserat och lackat medan gångmattorna är röda.

Alseda kyrkas interiör har i likhet med många andra kyrkor under senare år förändrats genom en läktarunderbyggnad. Utformningen kännetecknas av ett medvetet användande av goda byggmaterial, såsom massivt trä i väggarnas beklädnad och beslag, gångjärn och dörrtryck utformade enligt enkelhetens princip i en legering av gul metall. Läktarunderbyggnadens formspråk visar ingen ambition att efterlikna vare sig det renodlat sengustavianska eller det nyklassicistiska utan låter befintlig arkitektur tala för sig själv och intar samtidigt en underordnad roll i kyrkorummet. I det rum som har skapats i läktarunderbyggnadens norra del kommer besökaren mycket nära den med doriska kolonner utsmyckade väggen. Motivet har blivit beskuret men samtidigt har läktarunderbyggnadens inramning resulterat i att rikta uppmärksamhet på detaljer i det monumentalala.

Kyrkans måleri

Förutom det mur- och takbundna utsmyckningarna utgörs måleriet i Alseda kyrka av målningar med bibliska motiv. Här bör framhållas att kyrkans altartavla förställande Kristus som fallen korsbärare på väg till Golgata. På standaret står S P Q R, vilket betyder Senatus Populus Que Romanus som översatt till svenska blir Romerska staten och folket. Motivet målades av Sven Gustaf Lindblom år 1845.

Altartavlan utgör genom sin relativt dova färgställning en stark kontrast till det i övrigt ljust färgsatta kyrkorummet. Kännetecknande för altartavlan är att det förutom Kristus möter finns ytterligare tolv gestalter som agerar i motivet.

I sakristian finns tre porträtt av tidigare kyrkoherdar. Målningarna är sannolikt utförda under 1700-talets senare del och möjligen under början av 1800-talet. Kyrkoherdarna är Carl Johan Kempff, som tjänstgjorde då den första grundstenen till Alseda nya kyrka lades, Fredrik Thelander och Jonas Ekelund. I sakristian finns därtill en kopia av den altartavla som finns i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm. Den är målad av Sara Svensson i Möcklarp. Vidare finns på långhusets södra vägg en tidigare altartavla upphängd. Motivet föreställer Kristus på korset. Målningen gjordes av en konstnär vid namn Berggren från Målilla.

Kyrkans övriga inventarier

I kyrkorummet finns ett huvudbaner för släkterna Gyllenpamp och Mörner af Tuna. Arbetet har en hög relief, är detaljerat och rikt i den polykroma bemålningen. Vidare finns i kyrkorummet även ett triumfkrucifix. Någon exakt datering finns inte men genom sin detaljrikedom det skiljer sig markant från många medeltida triumfkrucifix, vilket kan vara ett tecken på att det dateras från en senare period.

Längst ut på respektive korsarm finns evangelistsymbolerna placerade. Det krucifix vi idag möter är komplett men så har det inte alltid varit. Krucifixet har restaurerats vid flera tillfällen och 1932 ritade arkitekten Westberg två av de då avsaktade evangelistsymbolerna.

Kyrkorummet har även tillförts inventarier under modern tid, dock har dessa fått en underordnad roll. Beträffande senare tillkommen utsmyckning bör bonaden av konstnären Alf Munthe nämnas. Bonadens formspråk är av geometriskt karaktär, vilket i övrigt saknas i kyrkorummet. I anslutning till bonaden har man ställt ljusbäraren, vilken tillika har ett modernt formspråk.

Tiondeladan

I Alseda finns även en sommarkyrka som ursprungligen uppfördes som tiondelada. Tiondeladan är troligen samtida med den kyrka som uppfördes på 1100-talet och som föregick den nuvarande. Någon exakt datering av tiondeladan finns inte men man kan av dess byggnadsskick anta att den tekniskt tillika stilmässigt kan härröra från 1100-talet.

Sommarkyrkan står på en murad grund av natursten, vilken utan skarv fortsätter i form av väggar, också de murade av natursten. Till skillnad från medeltida stenkyrkor från samma tid är muren oputsad. På dess branta sadeltak ligger tjärade spån. Byggnaden är välbevarad. Den medeltida karaktären märks inte minst på att fönstren ännu har kvar sin karaktär av gluggar. Samtida stenkyrkor har ofta förändrats vad gäller fönstren, vilka då har ersatts av större upptagningar. Fasaden ger därför betraktaren en direkt upplevelse av autenticitet.

Tiondeladans uppgift var fungera som kornhärbärge, ett förråd för den del av tiondet som både skulle gå till prästen men också tjäna som hjälp i nöden för bönder drabbade av missväxt eller liknande. Tiondet var uppdelat i fyra delar, där prästen fick en del, prostens en annan, kyrkan en tredje och de fattiga en fjärde. Hur det såg ut i de olika församlingarna kunde variera men ofta antog prästen uppgiften att från församlingens gårdar samla in en del av överflödet, såsom utsäde. De som var särskilt behövande kunde därefter genom kyrkan erhålla ett socialt stöd i form av naturprodukter.

Eftersom Alsedas tiondelada är en byggnad med förhållandevis stora dimensioner kan den också ha använts till andra ändamål, kanske har den fungerat som härbärge för långväga gäster eller rentav nyttjats i samband med gillan. Numera använder Alseda församling tiondeladan som sommarkyrka. På ovanvåningen iordningställdes 1989 ett litet kyrkorum med ett återfunnet stenaltare och ljuskronor av enkel karaktär. Kyrkbänkarna kommer från Ökna kyrka.

Det lilla kyrkorummet är uppskattat inte minst för familjehögtider, såsom dop och bröllop. Kanske är det så att rummets autenticitet, dess enkla material och näst intill avsaknad av utsmyckning bidrar till att besökaren och brukarna känner en större frihet i användandet. Den förhållandevis orörda miljön ger en upplevelse av intimitet. Stenaltaret är en stenskiva som hittade utanför stora kyrkans södra ingång på 1950-talet.

Sommarkyrkan representerar ett stort kulturhistoriskt värde i Alseda kyrkomiljö och är viktig på flera sätt. Den utgör ett betydelsefullt landmärke i kyrkomiljön. Den inrymmer dessutom en spännande och lång historia över olika användningar och numera erbjuder den ett andaktsrum. Trots att byggnaden ursprungligen utgjorde en ekonomibyggnad och först senare har kommit att användas som en kyrka, har den fått behålla sin enkla utformning. Byggnaden var vitputsad fram till 1969 då nuvarande murverk blottlades.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Alseda kyrka intar en central roll i pastoratet, då den utgör huvudkyrka och även genom sin storlek skiljer sig från pastoratets fyra övriga kyrkor (Karlstorp, Skede, Skirö och Ökna). Vid en första anblick kan Alseda kyrka genom sitt stora långhus, västtorn och vita murverk kopplas samman med de kyrkor som ofta går under namnet Tegnérkyrkor. Vid litet närmare bekantskap med kyrkobyggnaden framträder det en kyrka som tillkom under en tidigare historisk tid tillika stilmässig epok. Den sengustavianska stilen som präglar Alseda kyrka, främst exteriör men även interiör, utgör dess särdrag och gör sig bland annat gällande i tornhuvens mjuka linjespel och välvda former. Vidare har stilidealet på traditionellt sätt påverkat utformningen av portarna, vilka har fått bågformade överstycken eller krönande lunettfönster.

Alseda kyrka utgör en salkyrka med absidkor och sakristia på långhusets norra vägg invid koret. Utöver sakristian och vapenhuset har den södra ingångens vinfång lagts som en egen tillbyggnad och fått en tydlig poängtering i arkitekturen. Kyrkans olika byggnadskroppar bidrar till att det i anslutning till fasaden skapas även utvändiga rumsbildningar, något som övriga kyrkotomten också kan uppvisa. Där har man arbetat med huggen sten för att skapa olika rum och terrasseringar. Att kyrkotomten i sin grundform har dessa rumsbildningar bidrar till att begravningsplatsen i de delar där man valt att ta bort häckarna mellan gravvårdarna, inte har varit så känslig för nämnda förändring.

Icke desto mindre är det viktigt att uppmärksamma och uppmuntra församlingen att diskutera hur eventuella rumsbildande återplanteringar i anslutning till gravvårdarna kan göras på ett sätt som förenar såväl behov av intimitet som krav på en mer lättskött kyrkogård samtidigt som det ansluter till befintlig kyrkotomt.

Den inre miljön i Alseda kyrka är intressant, då den mur- och takbundna utsmyckningen på ett ovanligt tydligt sätt har tagit ett helhetsgrepp på det arkitektoniska rummet. Långhusets väggar visar på ett närmast lekfullt vis antikens olika arkitektoniska element. Det voluminösa kyrkorummet blir genom detta murala måleri mer omslutande till formen. De annars homogent vita väggarna som markerar rymd, får i Alseda kyrka ytterligare liv och binds samman med såväl golvytan som takets uppföljande måleri. I taket återfinns delvis det linjespel som de doriska kolonnerna utgör men som kontrast till det finns också ett tätt och närmast heltäckande mönster med former närliggande rokokons voluter.

Det kyrkorum besökaren idag möter inne i Alseda kyrka är icke desto mindre orört utan har precis som många andra kyrkor tillförts en läktarunderbyggnad i modern tid. Underbyggnaden är utformad på ett sätt som gör att den underordnar sig kyrkorummets ursprungliga miljö och istället bidrar med att fästa uppmärksamheten på val av gedigna material och hur man på ett primärt sätt kan gestalta funktioner.

Sammanfattning

- Alseda kyrka uppvisar exteriöra särdrag, vilka är kopplade till dess arkitektoniska hemvist inom den gustavianska stilepoken. Dessa särdrag, såsom tornhuvens välvda former och portarnas liksom fönstrens rundbågar representerar viktiga kulturhistoriska värden och bör därför särskilt beaktas vid kommande förändringar.
- I likhet med de nyklassicistiska kyrkobyggnader som började uppföras strax efter att Alseda kyrka hade byggts, kännetecknas kyrkan av en förhållandevis enkel exteriör med en grund av huggen sten, stora obrutna murytor som putsats och avfärgats vita liksom takfall, vilka sedan en längre tid tillbaka har belagts med bandtäckt kopparplåt. Dessa material representerar precis som arkitekturen en viktig del av kyrkobyggnadens karaktär. Det är därför viktigt att fortsatt använda desamma vid löpande underhåll samt eventuella större åtgärder.
- Alseda kyrka uppvisar hur kyrkobyggnaden intimt hänger samman med den kyrkotomt den är placerad på. Detta kan exemplifieras genom de utvändiga rum som bildas i anslutning till kyrkobyggnadens fasad har följts upp med hjälp av stenarbeten på resterande kyrkotomt. Nämnda rumsbildningar är viktiga att fortsatt beakta i samband med kommande underhåll och eventuella kommande åtgärder. Detta gäller bland annat återplantering av växter.
- Det inre kyrkorummet uppvisar i likhet med exteriören salkyrkans volym men uppvisar till skillnad från många andra salskyrkor en intimitet, vilken har skapats genom det dekorativa måleri som binder samman såväl murar som tak. Nämnda måleri är arkitekturbundet och utgör interiörens mest framträdande särdrag, vilket innebär att det också representerar ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.
- Alseda kyrka är därtill ett exempel på hur nutida tillägg kan genomföras med gott resultat. I Alsedas kyrkorum har man i läktarunderbyggnaden undvikit pastisch och fått tillbyggnaden att stå för sin egen tid genom ett enkelt formspråk och val av goda material. Man har tillåtit den att ta plats i kyrkorummet utan att dominera interiören. Om det i framtiden blir aktuellt att tillföra kyrkorummet ytterligare rum eller fast inredning är det önskvärt att arbetet görs med en medvetenhet påminnande om tillvägagångssättet vid läktarunderbyggnadens utformning.

Referenser

Tryckta källor

Olsson, Hilding, 1988, Alseda kyrka 200 år. Målilla

Cinthio, Erik m fl, 1993. Kyrkobyggnader 1760-1860. Uppsala

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA:s arkiv (JLST)

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 163/2004

Beställare: b s v arkitekter och ingenjörer AB

Fastighetsägare: Alseda församling, Svenska kyrkan

Rapportansvarig: Helene Stalin

Foto: Helene Stalin

Län: Jönköpings län

Kommun: Vetlanda kommun

Socken: Alseda socken

Fastighetsbeteckning: Alseda 8:1

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad

Koordinater: X06366.2800 Y=1466.6500

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Bildbilaga

Alseda kyrka; exteriör, interiör, tiondelada.

